

“भारतातील उच्च शिक्षण आणि जागतिकीकरणाची आव्हाने”

प्र.रोहिणी गिरीश देशपांडे अर्थशास्त्र विभागप्रमुख श्रीमती मथुबाई गरवारे कन्या महाविद्यालय सांगली.

rohinideshpande2004@gmail.com

प्रस्तावना:

स्वातंत्र्यानंतरच्या टप्प्यात भारतीय उच्च शिक्षणाचे परिवर्तन आणि विकासाच्या संभाव्य शक्तिशाली साधनाकडे अभिजात वर्गाकडून संक्रमण झाले. स्वातंत्र्यानंतरच्या टप्प्यातील उच्च शिक्षणावरील पहिले आयोग, राधाकृष्णन कमिशन म्हणून प्रसिद्ध आहे उच्च शिक्षणाच्या सर्व पैलूंचा समावेश असलेल्या शिफारशी स्वतंत्रपणे विद्यापीठीय शिक्षणाच्या उद्दिष्टांपर्यंत केल्या. भारत अध्यापन, अभ्यास अभ्यासक्रम, पदव्युत्तर प्रशिक्षण आणि संशोधन, व्यावसायिक शिक्षण, ग्रामीण शिक्षण, महिला शिक्षण, परीक्षा आणि वित्त. अनिश्चिततेच्या दरम्यान एक निश्चित दिशा दिली. आयोगाच्या सर्वात लक्षणीय शिफारशीपैकी एक म्हणजे केंद्रीय विद्यापीठांशी व्यवहार करण्यासाठी 1945 मध्ये तयार करण्यात आलेल्या विद्यापीठ अनुदान समितीचे रुपांतर करून विद्यापीठ अनुदान आयोगाची स्थापना करणे आणि नंतर सर्व विद्यापीठांचा समावेश करण्यासाठी विस्तारित करणे. आयोगाच्या म्हणण्यानुसार प्रस्तावित UGC ही एक तज्ञ संस्था असावी जी विद्यापीठांच्या आर्थिक गरजांचे मूल्यांकन करू शकेल आणि त्यावर किती सार्वजनिक पैसा खर्च करता येईल हे ठरवण्याऐवजी पुरेशा संसाधनांचे वाटप करू शकेल. प्रस्तावित UGC उच्च शिक्षणाचे मानके ठरवण्यासाठी देखील जबाबदार असेल. ही शिफारस 1956 मध्ये UGC कायदा पास करून आणि विद्यापीठ अनुदान आयोग (UGC) स्थापन करून लागू करण्यात आली. तेव्हापासून भारतातील उच्च शिक्षणाच्या विकासासाठी UGC द्वारे अनेक उपक्रमांद्वारे मार्गदर्शन केले जात आहे.

• संशोधनाची उद्दिष्टे:-

1. भारतातील उच्च शिक्षण प्रगतीचा आढावा घेणे.
2. भारतीय उच्च शिक्षणाची रचनेचा अभ्यास करणे.
3. जागतिकीकरणाच्या काळात उच्चशिक्षणासमोरील आव्हानांचा अभ्यास करणे.

• संशोधन पद्धती:- सदर संशोधन पेपर हा दुय्यम साधनसामग्रीवर आधारित आहे त्यासाठी लागणारे माहितीचे स्रोत हे ग्रंथालयांमध्ये उपलब्ध असणारी पुस्तके, संदर्भ ग्रंथ, विविध प्रकारचे रिपोर्ट, मासिके, पक्षीके, यांच्यामधील, त्याचबरोबर युनिव्हर्सिटी ग्रँड कमिशन यांचे रिपोर्ट, वर्तमानपत्रे इत्यादींचा आधार घेतला आहे. वेबसाईट वर उपलब्ध असणाऱ्या माहितीचा आधार घेऊन सदरचा पेपर संशोधकाने तयार केला आहे.

भारतातील उच्च शिक्षणाची वाढ

गेल्याच अर्ध शतकात भारतातील उच्च शिक्षण सुविधांचा विस्तार अभूतपूर्व आहे. विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांची संख्या, प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांची संख्या, ऑफर केलेले कार्यक्रम आणि अभ्यासक्रमांची श्रेणी आणि विविधतेच्या बाबतीत, भारतातील उच्च शिक्षण प्रणाली आज प्रकाश आणि सावली, यश-अपयश, तसेच यश आणि अपयशाच्या गुंतागुंतीच्या गुंतागुंतीचे चित्र सादर करते. आशा आणि निराशा म्हणून. संख्या मोठी आहे, परंतु मोठ्या प्रमाणात अपूर्ण सामाजिक मागण्या आहेत; मोठ्या प्रमाणात प्रादेशिक असमतोल आहेत; समाजातील असे मोठे वर्ग आहेत की ज्यांना अजूनही प्रणालीद्वारे पुरेशी सेवा दिली जात नाही; आणि कमीत कमी नाही, सिस्टीम मोठ्या प्रमाणात काय ऑफर करते त्याची गुणवत्ता आणि प्रासंगिकतेबद्दल देखील प्रश्न आहेत.

संस्था आणि नावनोंदणी

या ठिकाणी फक्त प्रणालीच्या परिमाणवाचक विस्ताराचा उल्लेख केला आहे. त्यातील काही आकडे आपण पाहू. 1950 ते 2008 दरम्यान, विद्यापीठांची संख्या 25 वरून 431, महाविद्यालयांची संख्या 700 ते 20677 आणि शिक्षकांची संख्या 15000 वरून 5.05 लाख (अर्धा दशलक्षाहून अधिक) झाली. उच्च शिक्षण संस्थांमधील विद्यार्थ्यांची संख्या 1950 मध्ये केवळ 1.00 लाखांवरून वाढून 116.12 लाख (11.6 दशलक्ष) झाली.

भारतातील उच्च शिक्षणाची एकूण मागणी वाढत असली तरी राज्यांमध्ये एकूण नोंदणी गुणोत्तरामध्ये (GER) व्यापक तफावत आहे. उच्च शिक्षण स्तरावरील GER नागालँडमध्ये 4.7% पर्यंत कमी ते हिमाचल प्रदेशात 14.1% पर्यंत आहे. आसाम, जम्मू आणि काश्मीर, त्रिपुरा, राजस्थान, बिहार आणि अरुणाचल प्रदेशमध्ये GER 7% पेक्षा कमी आहे आणि सिक्कीम, केरळ, ओरिसा, उत्तर प्रदेश, पश्चिम बंगाल, छत्तीसगड आणि 14 राज्यांमधील राष्ट्रीय सरासरी 9.97% पेक्षा कमी आहे.

2011-12 च्या अखेरीस (चालू पंचवार्षिक योजनेचे शेवटचे वर्ष) एकूण नोंदणी प्रमाण 15% पर्यंत जाणे अपेक्षित आहे आणि 2011-12 पर्यंत प्रत्यक्ष नोंदणी 21 दशलक्षांपर्यंत पोहोचेल.

स्तरानुसार उच्च शिक्षणात नावनोंदणी

उच्च शिक्षणातील एकूण नोंदणीपैकी, पदवीपूर्व विद्यार्थ्यांचा वाटा 89% इतका जास्त आहे, तर पदव्युत्तर नावनोंदणी 9% आहे. 2001-02 मध्ये डॉक्टरेट नावनोंदणीचे प्रमाण एकूण नोंदणीच्या तुलनेत 0.65% होते. 2005-06 मध्ये उच्च शिक्षणाच्या विविध स्तरांवर नावनोंदणीचे वितरण जवळपास सारखेच राहिले, त्याशिवाय डिप्लोमा आणि प्रमाणपत्र अभ्यासक्रमांच्या वाट्यामध्ये किरकोळ वाढ झाली.

प्रमुख विषयांद्वारे नोंदणी

विद्याशाखांद्वारे नावनोंदणीमध्ये कला, विज्ञान, वाणिज्य, शिक्षण, अभियांत्रिकी आणि तंत्रज्ञान, वैद्यक, कृषी, पशुवैद्यकीय विज्ञान, कायदा आणि इतर विषयांमध्ये प्रवाहानुसार नावनोंदणी समाविष्ट असते. 2005-06 मध्ये उच्च शिक्षण स्तरावरील एकूण नोंदणी 11 दशलक्ष होती. आकृती 3 वरून हे स्पष्ट होते की उच्च शिक्षण घेतलेल्या दहा पैकी चार विद्यार्थी कला विद्याशाखेत होते, 2001-02 मध्ये भाषांसह मानविकी आणि सामाजिक विज्ञान या अभ्यासक्रमांसाठी प्रवेश घेतला होता. 10 पैकी जवळपास दोन विद्यार्थ्यांनी विज्ञान अभ्यासक्रमात प्रवेश घेतला होता. 2001-02 मधील 17.87% वरून 2005-06 मध्ये 18.01% पर्यंत वाणिज्य प्रवेशाची टक्केवारी किरकोळ वाढली आहे. 2005-06 मध्ये कला, विज्ञान आणि वाणिज्य या तीन विद्याशाखांमध्ये एकूण नोंदणीपैकी सुमारे 84 टक्के नोंदणी झाली होती तर उर्वरित 16 टक्के व्यावसायिक अभ्यासक्रमांमध्ये नोंदणीकृत होते. अभियांत्रिकी आणि तंत्रज्ञानातील नावनोंदणी एकूण नोंदणीपैकी केवळ 7.5 टक्के आहे. दुसरीकडे कृषी क्षेत्रातील नोंदणी ०.६ टक्के होती आणि पशुवैद्यकीय शाखामध्ये ती अल्प, ०.१६ टक्के होती. 2001-02 च्या तुलनेत, 2005-06 मध्ये संपूर्ण प्राध्यापकांमध्ये नावनोंदणीचे वितरण कमी-अधिक प्रमाणात समान राहिले आहे.

प्रादेशिक आणि सामाजिक असंतुलन

हा सर्व विस्तार सर्व प्रदेशांमध्ये, राज्यांमध्ये आणि विविध सामाजिक गटांमध्येही समान रीतीने झाला नाही. या आधीच वेगवेगळ्या राज्यांमध्ये असमान वाढीचा उल्लेख केला आहे. राज्यांच्या निम्न्या संख्येतील GER (त्यापैकी अनेक लोकसंख्येच्या दृष्टीने मोठी राज्ये देखील आहेत) 10% पेक्षा कमी आहे, आणि राज्यांच्या संख्येच्या एक चतुर्थांश 7% किंवा त्याहून अधिक पोहोचण्यासाठी संघर्ष करत आहेत. या प्रादेशिक असमतोलांची प्रमुख कारणे म्हणजे साक्षरतेची कमी पातळी, लोकांची गरीब आर्थिक परिस्थिती, असमान आर्थिक वाढ आणि वाढीस अडथळा आणणारी अनेक सामाजिक परिस्थिती. आता आपण यापैकी काही घटकांवर एक नजर टाकू.

मुलींची नोंदणी

1950-51 पासून उच्च शिक्षणातील मुलींचा सहभाग सातत्याने वाढत आहे. एकूण मुलींच्या नोंदणीचा वाटा 1950-51 मध्ये 10% वरून 1990-91 मध्ये 32.3% झाला. 2004-05 मध्ये ते 40.1% पर्यंत वाढले.

शैक्षणिक वर्ष 2006-07 च्या सुरुवातीला महिलांची नोंदणी 4.47 दशलक्ष होती, जी एकूण नोंदणीच्या 40.40% आहे. अभियांत्रिकी अभ्यासक्रमात मुलींचा सहभाग लक्षणीय वाढला आहे. महिलांच्या एकूण नोंदणीपैकी 12.35% महिलांनी व्यावसायिक अभ्यासक्रमांमध्ये नावनोंदणी केली होती.

सामाजिक गटांमध्ये उच्च शिक्षणाचा असमान प्रवेश

विविध सामाजिक आणि आर्थिक गटांचा उच्च शिक्षणात समान सहभाग हा प्रवेश रंदीकरणाचा एक महत्त्वाचा पैलू आहे. 1999-2000 मध्ये विविध सामाजिक गटांचे निव्वळ नावनोंदणीचे प्रमाण असमान आहे. यावरून असे लक्षात येईल की, प्राथमिक स्तरावर सार्वत्रिक शिक्षण मिळवण्यात मोठी तफावत होती. NER शिक्षणाच्या मध्यम, माध्यमिक आणि उच्च स्तरावर घसरत आहे. लक्षात घेण्याजोगा महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर विविध सामाजिक गटांमध्ये असलेली व्यापक विषमता. उच्च शिक्षण स्तरावर, अनुसूचित जाती (SC) आणि अनुसूचित जमाती (ST) या भारतातील सर्वात वंचित सामाजिक गटांचे NER अनुक्रमे 4.8% आणि 5.2% आहे. 6.3% लोकसंख्येतील इतर मागासवर्गीय (OBC) चा NER SC आणि ST च्या जवळ आहे. लोकसंख्येच्या सर्वसाधारण श्रेणीतील NER 14.6% आहे. सामाजिक गटांमधील उच्च शिक्षणातील सहभागामध्ये असमानतेचे प्रमाण बरेच मोठे आहे.

या असंतुलनासाठी योगदान देणारे इतर घटक आहेत. ग्रामीण-शहरी विभागणी, गरीब-श्रीमंत विचार आणि कमीत कमी, धार्मिक स्वभाव देखील देशभरात पसरलेल्या स्पष्ट असमतोलात मोठी भूमिका बजावतात. अलीकडील अभ्यासात असे दिसून आले आहे की ग्रामीण भारतातील एससी, एसटी आणि मुस्लिमांमधील पदवीधरांचे प्रमाण उच्च जातीच्या हिंदूंमध्ये

5% किंवा त्याहून अधिक आहे. शहरी भारतात, ST, SC, OBC आणि मुस्लीम, त्यांच्यापैकी 5% पदवीधर असल्याचे प्रमाण 25% किंवा त्याहून अधिक ग्रॅज्युएट असलेल्या अग्रेषित समुदायापेक्षा खूप मागे आहे. घरांच्या विविध श्रेणींमध्येही व्यापक असमानता आहे, उदाहरणार्थ, असंघटित क्षेत्र (आकस्मिक कामगार, शेतमजूर) आणि नियमित वेतन/पगार मिळवणारे यांच्यातील प्रमाण देखील असमान आहे.

शिक्षणासाठी संसाधने

भारतातील शिक्षणाला वित्तपुरवठा करणे ही प्रामुख्याने राज्याची जबाबदारी आहे. केंद्र आणि राज्य सरकारे मिळून शिक्षणावरील जवळपास संपूर्ण खर्च सार्वजनिक निधीतून भागवतात, अलीकडच्या काळात, शैक्षणिक तरतुदीचा प्रचंड विस्तार, एकीकडे, आणि दुसरीकडे शिक्षणाचा सतत वाढत जाणारा खर्च, यामुळे प्रश्न उपस्थित झाले आहेत. शिक्षणासाठी पुरेशी संसाधने उभारण्याच्या सरकारच्या क्षमतेबद्दल. लोकांची सामान्यतः गरीब आर्थिक परिस्थिती खर्च वसूल करण्याच्या पद्धतीला परवानगी देत नाही; ट्यूशन फीचे उत्पन्न हे महसूल खर्चाचा एक छोटासा भाग आहे (बहुतेकदा 10% पेक्षा कमी).

सरकारी धोरणे शिक्षणासाठी GDP च्या किमान 6% राखून ठेवण्याचा प्रस्ताव देतात, परंतु प्रत्यक्षात, ते 3.8% किंवा इतकेच राहिले आहे. अलीकडेच, केंद्र सरकारने शैक्षणिक उपकर म्हणून कर आकारणी सुरू केली आहे, परंतु प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाच्या खर्चासाठी ते मोठ्या प्रमाणावर वित्तपुरवठा करेल (शिक्षणाचा हक्क कायदा अलीकडेच कायदा बनला आहे, प्रत्येक मुलाचा मूलभूत अधिकार म्हणून शिक्षण सुनिश्चित करणे). संविधान अंतर्गत).

अलीकडच्या काळात उच्च शिक्षण आणि तांत्रिक शिक्षण या दोन्हीसाठी संसाधने एकत्रित करण्याचे मार्ग शोधण्याचे प्रयत्न झाले आहेत. या मुद्द्यांचे परीक्षण करणाऱ्या तज्ञ समित्यांनी, राज्याच्या वित्तपुरवठ्याच्या महत्त्वावर भर देताना, वित्ताचे गैर-सरकारी स्रोत शोधण्याचे मार्ग सुचवले. या शिफारशींमध्ये शुल्काची पातळी वाढवणे, संस्थात्मक सल्लामसलत करून महसूल निर्माण करणे, स्वयं-वित्तपोषण अभ्यासक्रम सुरू करणे आणि विद्यार्थी कर्ज संस्था या पारंपारिक मार्गांच्या पलीकडे गेले नाहीत.

भारतीय उच्च शिक्षणातील खाजगी क्षेत्र

या आधीच्या विश्लेषण दरम्यान अनेक ठिकाणी नमूद केले आहे की भारतीय शिक्षणात खाजगी क्षेत्राची भूमिका मर्यादित आहे. भारतातील शिक्षणाचा पारंपारिक दृष्टिकोन हा सामाजिक जबाबदारीचा एक भाग आहे; ही जबाबदारी पार पाडण्यासाठी सरकार हे सर्वोत्तम साधन होते. धार्मिक आणि धर्मादाय संस्था भूमिका बजावू शकत होत्या, परंतु कोणत्याही व्यावसायिक हिताला वाव नव्हता. आपण आधी नमूद केल्याप्रमाणे, ब्रिटिश काळात, ख्रिश्चन मिशनऱ्यांनी अनेक शाळा आणि महाविद्यालये स्थापन केली: त्यांचा उद्देश धर्म लोकप्रिय करणे हा होता. इतर धार्मिक गटांनीही स्वतःच्या शाळा आणि महाविद्यालये स्थापन केली; परंतु आधुनिक शिक्षणाच्या आगमनाने महत्त्वपूर्ण बदल घडवून आणले. जसजसे पाश्चिमात्य शिक्षणाचा जोर वाढला, तसतसे प्रमुख औद्योगिक घराणे प्रामुख्याने त्यांच्या स्वतःच्या परोपकारी उपक्रमांद्वारे शिक्षण क्षेत्रात उतरले. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान शिक्षणावर भर देणाऱ्या नवीन संस्था स्थापन करण्यात आल्या. धार्मिक धर्मादाय संस्थांनीही अधिक संस्था स्थापन केल्या. आधी नमूद केल्याप्रमाणे, 1956 मध्ये यूजीसी कायदा लागू झाल्यानंतर, पदवी प्रदान करण्याचा अधिकार असलेले विद्यापीठ केवळ कायद्याद्वारेच स्थापन केले जाऊ शकते; यामुळे भारतातील खाजगी विद्यापीठाला वावच राहिला नाही. तथापि, खाजगी क्षेत्र अशी महाविद्यालये स्थापन करू शकते ज्यांना पदवी स्तरावरील अभ्यासक्रम शिकवण्यासाठी आणि पदवी प्रदान करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना विद्यापीठ परीक्षांसाठी सादर करण्यासाठी विद्यापीठांशी संलग्नता आवश्यक असेल. या प्रणालीने पायाभूत सुविधा निर्माण करण्यासाठी खाजगी संसाधने सुरक्षित करण्यासाठी काय केले, तर शिक्षणाची सामग्री आणि प्रक्रिया तसेच पात्रता प्रदान करणे ही सार्वजनिक क्षेत्रातील विद्यापीठांची एकमेव जबाबदारी राहिली. खाजगी क्षेत्रासाठी, हा सामाजिक विकासात सहभाग होता, त्यांच्या गुंतवणुकीवर कोणताही परतावा मिळत नाही, आणि म्हणून, एक प्रकारचे धर्मादाय किंवा परोपकार आहेत. गेल्या दोन दशकांमध्ये खाजगी क्षेत्रातील उपक्रमांकडे पाहण्याच्या दृष्टिकोनात लक्षणीय बदल झाला आहे. सार्वजनिक संसाधने स्थिर राहिल्यामुळे आणि अभियांत्रिकी, तंत्रज्ञान, वैद्यक, संगणक शिक्षण आणि व्यवसाय अभ्यास यांसारख्या उदयोन्मुख क्षेत्रांमध्ये उद्देशाने तयार केलेल्या शिक्षणाची मागणी सातत्याने वाढू लागल्याने, एक नवीन प्रणाली तयार करण्यात आली ज्या अंतर्गत खाजगी क्षेत्राने महाविद्यालये स्थापन केली आणि ती चालवली. ज्याला सेल्फ-फायनान्सिंग मॉडेल म्हटले जाते त्यावर. दुसऱ्या शब्दांत, सिद्धांतानुसार, या महाविद्यालयांनी शिक्षणाचा संपूर्ण खर्च विद्यार्थ्यांकडून वसूल केला जातो या तत्त्वावर कार्य केले. जसजशी सामाजिक मागणी वाढत गेली, आणि अनिवासी भारतीय आणि परदेशी विद्यार्थ्यांच्या रूपात नवीन आणि अधिक संपन्न ग्राहक गट उदयास आले, व्यवस्थापनाला केवळ खर्च वसूल करण्याचीच नाही, तर लक्षणीय नफा कमावण्याचीही

संधी मिळाली. जसजशी खाजगी तांत्रिक आणि व्यावसायिक महाविद्यालयांची संख्या वाढली (कला, विज्ञान किंवा वाणिज्य यांसारख्या सामान्य विषयांसाठी अशा संस्था नव्हत्या) आणि वसुलीची पद्धत ट्यूशन फीच्या पत्तीकडे डोनेशन आणि कॅपिटेशन फी समाविष्ट करण्यासाठी गेली, तेव्हा सरकारी हस्तक्षेप अपरिहार्य झाला आणि नवीन चूक करणाऱ्या व्यवस्थापकांना सामोरे जाण्यासाठी नियमावली तयार करण्यात आली होती. या नियमानुसार, प्रत्येक खाजगी महाविद्यालयाने त्यांच्या शुल्काची पातळी वास्तविक खर्चापुरती मर्यादित करणे, सर्व देणग्या आणि कॅपिटेशन शुल्काचे संकलन थांबवणे आणि राष्ट्रीय किंवा राज्य स्तरावर होणाऱ्या प्रवेश परीक्षेत पात्र ठरलेल्या विद्यार्थ्यांच्या अर्द्या जागा भरणे आवश्यक होते. . या संस्थांना राज्यांकडून कोणतीही आर्थिक मदत मिळत नसल्याच्या कारणास्तव शुल्क आणि प्रवेशाचे नियमन करण्याच्या सरकारी हस्तक्षेपाला कायदेशीर आव्हान देण्यात आले होते आणि प्रदीर्घ कायदानंतर हा मुद्दा सर्वोच्च न्यायालयाने 2005 मध्ये निकाली काढला. न्यायालयाचा निकाल असा होता की: शिक्षणाचे व्यापारीकरण होऊ शकत नाही आणि खाजगी व्यवस्थापनाला शिक्षणातून कोणताही फायदा होऊ शकत नाही. तथापि, ते त्यांच्या ऑपरेटिव्हमधून काही अधिशेष निर्माण करू शकतात, परंतु ते अधिशेष पायाभूत सुविधा मजबूत करण्यासाठी वापरणे आवश्यक आहे, गुणवत्ता सुधारणे आणि कॅम्पस जीवनास समर्थन देणे, शुल्काचे स्तर राज्यस्तरीय समित्यांनी निर्धारित केलेल्या मर्यादितच असले पाहिजेत जे खर्चाचे विश्लेषण करतात आणि कमाल मर्यादा सेट करतात; सर्व खाजगी जागांच्या निम्म्या संख्येच्या बाबतीत प्रवेश, आरक्षण इत्यादींबाबत राज्याची धोरणे पाळावी लागतील. सध्या भारतात हा कायदा कायम आहे.

मुक्त विद्यापीठे आणि दूरस्थ शिक्षण

भारतातील उच्च शिक्षणावरील कोणतीही चर्चा देशात मुक्त विद्यापीठ आणि दूरस्थ शिक्षण प्रणाली सुरू केल्याशिवाय अपूर्ण असेल. पत्रव्यवहार शिक्षणाच्या स्वरूपात दूरस्थ शिक्षण १९६२ मध्ये सुरू करण्यात आले. वीस वर्षांनंतर पहिले मुक्त विद्यापीठ स्थापन झाले. 1985 मध्ये राष्ट्रीय मुक्त विद्यापीठाच्या स्थापनेने मुक्त विद्यापीठ आणि दूरस्थ शिक्षण प्रणालींना शैक्षणिक संधी वाढविण्यासाठी आणि उच्च शिक्षणापर्यंत प्रवेश वाढविण्यासाठी एक व्यवहार्य आणि प्रभावी पद्धत म्हणून प्रोत्साहन देण्यासाठी प्रोत्साहन दिले.

गुणवत्ता आणि उत्कृष्टता

आतापर्यंत आमचे लक्ष भारतातील उच्च शिक्षणाच्या परिमाणात्मक परिमाणांवर केंद्रित केले आहे. जगातील सर्वात मोठ्या प्रणालींपैकी एक म्हणून भारतीय उच्च शिक्षण किती वेगाने विकसित झाले आहे हे आपण पाहिले आहे. ही वाढ प्रभावी असली तरी, गुणवत्ता आणि प्रासंगिकतेच्या दृष्टीने या प्रणालीने भारताच्या आणि तेथील लोकांच्या गरजा पूर्ण केल्या आहेत का, हे विचारायला हवे. शिक्षणाची गुणवत्ता काय असते आणि प्रणालीची गुणवत्ता कशी मोजली जाते, मूल्यांकन आणि न्याय कसा केला जातो यावर तपशीलवार चर्चा करणे हा या संशोधन पेपरचा उद्देश नाही. असे असले तरी, ही प्रणाली ज्या पद्धतीने तिचा उद्देश पूर्ण करते आणि ती तिच्या विद्यार्थ्यांना आणि समाजाला मिळणारे फायदे याविषयी काही मूलभूत समस्यांकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे. यातील काही समस्यांचा उल्लेख असा करता येईल:-

उच्चभू-आधारित शिक्षणापासून सामूहिक शिक्षणापर्यंत

आधी उल्लेख केला होता की, विसाव्या शतकाच्या शेवटी संपूर्ण औद्योगिक जगात उच्च शिक्षण मोठ्या प्रमाणावर आधारित झाले. बहुतेक युरोप आणि उत्तर अमेरिकेत, तसेच जपान आणि ऑस्ट्रेलिया सारख्या देशांमध्ये, उच्च शिक्षणातील नावनोंदणीचे प्रमाण लक्षणीयरीत्या वाढले आहे, जे संबंधित वयोगटाच्या जवळपास 50% किंवा त्याहून अधिक आहे.

शिक्षणातील GER, जसे की, आधी नमूद केले आहे, फक्त 14% आहे, परंतु 430 हून अधिक विद्यापीठे आणि 22,000 महाविद्यालयांसह, संपूर्णपणे, 14 दशलक्षाहून अधिक आहे. आता जागतिक संदर्भात ही प्रचंड व्यवस्था कुठे उभी आहे याचा विचार करूया. काही स्पष्ट आणि साधी निरीक्षणे क्रमाने असतील:

इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी अँड मॅनेजमेंट आणि काही विद्यापीठे ही जगातील उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये अव्वल 500 किंवा त्याहून अधिक आहेत; या संस्थांमधील काही माजी विद्यार्थी आज विज्ञान आणि तंत्रज्ञान, विशेषतः माहिती तंत्रज्ञानासारख्या क्षेत्रात जागतिक आघाडीवर आहेत; अभियांत्रिकी आणि वैद्यक क्षेत्रातील भारतीय व्यावसायिकांना मोठी जागतिक बाजारपेठ आहे आणि त्यांची जगभरातून मोठ्या प्रमाणात भरती केली जाते; भारतातील उच्च शिक्षण संस्था विकसनशील देशांमधून मोठ्या संख्येने विद्यार्थ्यांना आकर्षित करतात. सर्व काही ठीक आहे याची खात्री देणारे हे गुलाबी चित्र आहे असा कोणीही दावा करू शकत नाही

भारतातील उच्च शिक्षण प्रणालीत गुणवत्तेच्या काही अधिक स्पष्ट परिमाणांवर लक्षपूर्वक दृष्टिक्षेप टाकणे आवश्यक आहे.

संरचना आणि प्रक्रिया

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतरच्या टप्प्यात संस्था उभारणीची पहिली लाट (1950 ते 1970 पर्यंत) देशात मोठ्या प्रमाणावर उच्च शिक्षणास समर्थन देण्यासाठी उच्च शिक्षण संस्थांची निर्मिती झाली. पहिल्या लाटेत गुणवत्तेच्या मुद्द्यावर वेगवेगळे मत व्यक्त केले गेले. उदाहरणार्थ, प्रा. व्ही.आर. मेहता (2003) यांचे निरीक्षण आहे की "आम्ही चांगली शिकवण्याची-शिकण्याची प्रक्रिया टिकवून ठेवण्यात किंवा नोकरीच्या बाजारपेठेला योग्य प्रकारचा चारा उपलब्ध करून देण्यात अयशस्वी झालो आहोत. प्रमाणीकरणाची प्रक्रिया..... लोक आमच्या उत्पादनांच्या गुणांबद्दल इतके अनिश्चित आहेत की ते आता विद्यापीठाचे प्रमाणपत्र गांभीर्याने घेत नाहीत." जयराम या दुसऱ्या निरीक्षकाच्या मते. (2004), अध्यापन-शिक्षण प्रक्रियेऐवजी प्रमाणीकरणावर अवास्तव भर दिल्याने विद्यापीठीय शिक्षणाची दिशा विकृत झाली आहे. सोप्या भाषेत, या निरीक्षणांचा अर्थ असा आहे की बऱ्याच लोकांसाठी विद्यापीठीय शिक्षणाचा उद्देश पदवी प्राप्त करणे हा होता आणि विद्यापीठांनी त्या उद्देशाची कितपत पूर्तता केली, त्यांनी काय आणि कसे शिकवले, हा खरोखर मुद्दा बनला नाही. विशेष काळजी. या प्रवृत्तीचे दुष्परिणाम असे होते:

विद्यापीठे साधारणपणे संस्थांचे परीक्षण करत राहिली;

त्यांच्याशी संलग्न महाविद्यालये ही शिकवण्याच्या संस्था होत्या;

पारंपारिक ज्ञानाचा नमुना ज्याने व्याख्याने आणि चर्चाद्वारे ज्ञानाच्या शोधाला प्रोत्साहन दिले ज्यामध्ये ज्ञानाच्या मुख्य भागाची गंभीर तपासणी समाविष्ट आहे, माहिती गोळा करणे आणि/किंवा लक्षात ठेवणे आणि आवश्यकतेनुसार त्याचे पुनरुत्पादन करणे; ज्ञान प्रमाणबद्ध नव्हते. मॉड्यूलर स्वरूपात अभ्यासक्रम अस्तित्वात नव्हता;

अध्यापन-अध्ययन प्रक्रिया काही व्याख्यानांच्या वितरणापर्यंत कमी झाली;

परीक्षा उत्तीर्ण होणे हाच शिक्षणाचा केंद्रबिंदू राहिला.

अभ्यासक्रम, स्वायत्तता आणि शासन

सार्वजनिक हिताच्या उच्च शिक्षणाच्या संकल्पनेने राज्याला उच्च शिक्षणात गुंतवणूक करण्यास प्रवृत्त केले आणि लोकशाहीची अनुकूलता प्रदान केली. दुसऱ्या शब्दात सांगायचे तर, विद्यापीठ एक सार्वजनिक सेवा एजन्सी म्हणून उदयास आले आहे जे सरकारद्वारे विद्यार्थ्यांना अधिक किंवा कमी उपयुक्त व्यवसायांसाठी प्रशिक्षणार्थी म्हणून दिले जाते. फ्रान्स, यूएस आणि बहुतेक कॉन्टिनेन्टल युरोप, तसेच अनेक विकसनशील देशांमध्ये हा प्रबळ मोड होता. यामुळे सामान्य, तांत्रिक आणि व्यावसायिक धर्तीवर विषयांचे विविधीकरण झाले. शिस्तीच्या सीमा कठोर होत्या. शिक्षक विशिष्ट विषयातील तज्ञ होते, अभ्यासक्रम हा विषय विशिष्ट होता ज्यामध्ये शिक्षक केंद्रित ज्ञान प्रणाली विकसित झाली. अर्थव्यवस्थेच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी शिक्षकांना त्यांच्या विषयांमध्ये संशोधनाद्वारे ज्ञान जोडण्याची तसेच मोठ्या आणि मोठ्या संख्येने विद्यार्थ्यांना शिकवण्याची जबाबदारी होती. स्वायत्तता सापेक्ष होती आणि राज्य स्थापन केलेल्या विद्यापीठांच्या नोकरशाही प्रक्रियेच्या अधीन होती.

ज्ञानाच्या नमुनामध्ये संस्थात्मक विषय विशिष्ट अध्यापन आणि संशोधन यांचा समावेश होतो. संशोधनाने विद्यमान ज्ञानाच्या शरीरात नवीन परिमाणे जोडणे अपेक्षित होते, जे शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना समजावून सांगायचे होते. विद्यार्थी हे त्यांच्या शिक्षकांचे आदर्श होते. चांगले शिक्षक (विषय ज्ञान आणि संवाद कौशल्याने समृद्ध) चांगले विद्यार्थी घडवायला हवे होते; कमी दर्जाचे शिक्षक कमी दर्जाचे विद्यार्थीच निर्माण करतात. शिक्षकाची भूमिका इतकी प्रभावी होती की शैक्षणिक मानके जवळजवळ शिक्षकांच्या मानकांशी समतुल्य होती. चांगले विभाग किंवा संस्था म्हणजे ज्यांच्याकडे दर्जेदार शिक्षक होते आणि इतर सर्व काही, ज्यामध्ये शिकवण्याच्या आणि शिकण्याच्या पद्धतींचा समावेश होतो, ते शिक्षकांनी ठरवले होते. संदर्भ पुस्तकेही शिक्षकांनी लिहून दिली होती. साहजिकच, गुणवत्तेत एकसूत्रता जाणवली नाही; जर काही असेल तर ते विषम होते कारण शिक्षक त्यांच्या दृष्टिकोनात भिन्न होते आणि विद्यार्थी योग्यता, बुद्धिमत्ता इत्यादींच्या बाबतीत भिन्न होते. उच्चभूते मास बेस्ड एज्युकेशनमध्ये झालेले परिवर्तन सर्वव्यापी घटना म्हणून गुणवत्ता सुनिश्चित करू शकले नाही. तथापि, हे समजून घेणे आवश्यक आहे की गुणवत्तेकडे केवळ तांत्रिक दृष्टीने पाहिले जाऊ शकत नाही. सामूहिक उच्च शिक्षण विविधतेचा संदर्भ देते आणि त्या विविधतेचे व्यवस्थापन करणे हा महत्त्वाचा मुद्दा बनतो. सर्व प्रकारच्या व्याख्यानांमध्ये विद्यार्थ्यांचा सहभाग हेच मोठ्या उच्च शिक्षण पद्धतीतून निर्माण होणाऱ्या गुणवत्तेचे खरे आव्हान आहे. असे म्हटल्यावर, आता आपण भारतीय उच्च शिक्षण व्यवस्थेने आपल्या संस्था, कार्यक्रम आणि प्रक्रियांची गुणवत्ता सुनिश्चित करण्यासाठी घेतलेल्या काही उपायांवर एक नजर टाकू: नुकतेच ज्ञानाचे प्रमाणीकरण आणि अभ्यासक्रमाचा उल्लेख केला आहे. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण, 1986 च्या अनुषंगाने, UGC ने बहुतेक विषयांसाठी मॉडेल अभ्यासक्रम तयार करण्यासाठी पुढाकार घेतला

जे विद्यापीठांद्वारे संरचनेच्या कार्यक्रम आणि अभ्यासक्रमांसाठी आधार बनू शकतात. या उपक्रमाचा अर्थ असा होतो की देशभरातील विद्यापीठांद्वारे ऑफर केल्या जाणाऱ्या बहुतेक कार्यक्रमांमध्ये विशिष्ट एकसमानता असू शकते. तुलनात्मकतेसाठी संदर्भ बिंदू बनणे; भारतातील संलग्न प्रणालीचा अर्थ असा होतो की कार्यक्रम, त्यांची सामग्री, तपशीलवार अभ्यासक्रम आणि अध्यापन पद्धती निश्चित करण्याचे शैक्षणिक अधिकार विद्यापीठांकडेच असतात. महाविद्यालयांची भूमिका विद्यार्थ्यांना अभ्यासक्रमाच्या व्यवहारात गुंतवून ठेवण्यापुरती मर्यादित होती. महाविद्यालयातील शिक्षकांना विद्यार्थ्यांना गुंतवून ठेवण्याशिवाय कोणतीही भूमिका नव्हती. संबंधित विद्यापीठाने विहित केलेली पद्धतची ही निष्क्रिय भूमिका अध्यापन-अध्ययन प्रक्रियेला निर्जीव व्यायाम बनवण्यात शिक्षकांनी (महाविद्यालयांमध्ये सुमारे 80% उच्च शिक्षण नोंदणीचे योगदान दिले आहे.) ही परिस्थिती सुधारण्यासाठी निवडक महाविद्यालयांना स्वायत्तता देण्याचा प्रस्ताव सुमारे तीन दशकांपूर्वी तयार करण्यात आला होता. या प्रस्तावांतर्गत, आवश्यक पायाभूत सुविधा, चांगले आणि पुरेसे शिक्षक, उत्तम व्यवस्थापन प्रणाली आणि प्रक्रिया तसेच आवश्यक संसाधने असलेल्या निवडक महाविद्यालयांना अभ्यासक्रम, अध्यापन पद्धती आणि मूल्यमापन प्रक्रिया ठरवण्यासाठी स्वायत्तता देण्यासाठी विचार केला जाईल. ज्या विद्यापीठाशी ते संलग्न आहेत त्या विद्यापीठाकडून पदवी प्रदान केली जाईल अशी अट. या योजनेच्या तीन दशकांच्या कार्यकाळात देशातील 1% महाविद्यालयांनाही हा दर्जा मिळाला नाही, ही वस्तुस्थितीचीच कहाणी सांगते. कदाचित, राज्य सरकारे आणि विद्यापीठे फारशी उत्सुक नसतील; किंवा कदाचित, महाविद्यालये फार चिंताग्रस्त नव्हती; किंवा कदाचित, ही सुधारणा महाविद्यालयीन शैक्षणिक समुदायाला किंवा त्यांच्या व्यवस्थापनांना संतुष्ट करण्यासाठी पुरेशी पुढे गेली नाही. भारतीय उच्च शिक्षण व्यवस्था ही सुप्रसिद्ध स्थिती आहे. बदलाची फारशी काळजी आहे हे माहित नाही. विद्यापीठांना त्यांच्या अभ्यासक्रमाचे पुनरावलोकन आणि सुधारणा करण्यास बराच वेळ लागतो. ते सेमेस्टर प्रणालीच्या परिचयासारख्या सुधारणांबद्दल फारसे उत्साही नाहीत; ते सतत विद्यार्थ्यांच्या मूल्यांकनापेक्षा कोर्स-एंड एकल परीक्षेला प्राधान्य देतात; आणि किमान नाही, पर्यावरणाशी उत्पादक परस्परसंवादाला विरोध आहे जो अभ्यासक्रमाची रचना, सामग्री आणि शिक्षण प्रक्रियांवर प्रभाव टाकू शकतो. त्यामुळे, हे आश्चर्यकारक नाही की, उद्योग आणि इतर रोजगार देणारी क्षेत्रे सहसा तक्रार करतात की सामान्य पदवीधर नियोजिते ज्या कौशल्ये आणि सक्षमतेने सुसज्ज नसतात आणि त्यांच्यापैकी बहुतेकांना 'उद्देशासाठी फिटनेस'ची चाचणी दिली जाते.

विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांची मान्यता

उच्च शिक्षणाचा दर्जा हा सरकार, यूजीसी आणि व्यवस्थेतील सर्व भागधारकांसाठी सतत चिंतेचा विषय राहिला असल्याने, विशेषतः 1986 मध्ये राष्ट्रीय धोरणाच्या पुनरावलोकनाच्या वेळी तो चर्चेचा केंद्रबिंदू बनला. या धोरणाने " प्रणाली कार्यान्वित करा" या उद्देशासाठी धोरण, इतरांबरोबरच, "राष्ट्रीय किंवा राज्य स्तरावर निश्चित केलेल्या मानके आणि निकषांनुसार संस्थांच्या कार्यप्रदर्शन मूल्यमापनाची प्रणाली तयार करणे" ही होती. धोरणातील या घोषणेचा दोन स्तरांवर पाठपुरावा करण्यात आला; प्रथम, जेव्हा अखिल भारतीय तंत्रशिक्षण परिषद (AICTE) 1988 मध्ये संसदेच्या कायद्याद्वारे वैधानिक यंत्रणा म्हणून स्थापन करण्यात आली, तेव्हा कायद्यात तरतूद करण्यात आली होती की AICTE ला तांत्रिक संस्थांच्या मान्यतेसाठी यंत्रणा स्थापन करण्याचे अधिकार असतील. (जे व्यवसाय आणि व्यवस्थापन अभ्यासांसह अभियांत्रिकी, तंत्रज्ञान आणि संबंधित क्षेत्रातील कार्यक्रम देतात). या तरतुदीच्या अनुषंगाने, AICTE ने राष्ट्रीय मान्यता मंडळ (NBA) स्थापन केले. 1992 मध्ये, UGC ने एक स्वायत्त संस्था म्हणून राष्ट्रीय मूल्यांकन आणि मान्यता परिषद (NAAC) स्थापन करण्याचा निर्णय घेतला ज्यामध्ये विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांचे मूल्यांकन करणे आणि मूल्यांकनाच्या तपशीलवार प्रक्रियेद्वारे प्रदान केलेल्या ग्रेडनुसार त्यांना मान्यता देण्याची जबाबदारी आहे. तो NBA ने भारतीय तंत्रज्ञान संस्थांच्या कामगिरीचे मानकांचे मॉडेल म्हणून बेंचमार्किंगच्या आधारावर पुढे जात असताना, NAAC ने 7 निकषांवर 9-पॉइंट स्केलवर संस्थांच्या मान्यतेसह आपले काम सुरू केले, म्हणजे अभ्यासक्रम, शिकवणे, शिकणे. आणि मूल्यमापन, संशोधन, सल्लामसलत आणि विस्तार, पायाभूत सुविधा आणि शिक्षण संसाधने, विद्यार्थी समर्थन आणि प्रगती, संस्था आणि व्यवस्थापन आणि निरोगी पद्धती, उच्च शिक्षण संस्थांची मान्यता भारतातील एक पूर्णपणे नवीन उपक्रम असल्याने, आणि अंदाजानुसार, सर्व भागधारक त्यांच्याशी संबंधित असलेल्या संस्थांच्या नकारात्मक किंवा अपर्याप्त रेटिंगच्या संभाव्य प्रतिकूल परिणामांबद्दल फारसे उत्साही नव्हते, सुरुवातीस सावध होते. स्वैच्छिक उपक्रम म्हणून मान्यता देऊन त्याची सुरुवात झाली; ज्यांना संस्थांचे मूल्यमापन आणि मान्यता मिळवण्यात स्वारस्य होते, त्यांनाच स्वयंसेवकाची गरज होती. प्रणाली लाँच करणे, संस्थांना पुढे येण्यास सक्षम करणे आणि त्यांचे क्रेडेन्शियल्स प्रस्थापित करणे आणि दीर्घकालीन गुणवत्ता आश्वासनाचे साधन म्हणून मान्यता प्रक्रियेची स्थापना करणे हे उद्दिष्ट होते. या दृष्टिकोनाने भरपूर लाभांश

दिला; 2010 पर्यंत, सर्व विद्यापीठांपैकी सुमारे एक तृतीयांश आणि सर्व महाविद्यालयांपैकी सुमारे एक पंचमांश महाविद्यालयांनी स्वतः ला मान्यता दिली. त्यांच्यामागे मोठी प्रतिष्ठा असलेल्या जुन्या आणि प्रस्थापित संस्थांनी बाह्य मूल्यांकन आणि मान्यता यांना त्यांच्या स्वायत्ततेचे उल्लंघन म्हटले आणि या उपक्रमाला विरोध केला, तुलनेने नवीन आणि सूर्यप्रकाशात त्यांचे स्थान शोधण्यास उत्सुक असलेल्यांनी पुढे येऊन त्यांच्या कामगिरीचे मूल्यांकन केले आणि त्यांच्या कार्यक्षमतेचे मूल्यांकन केले. अधिकाधिक आणि चांगले विद्यार्थ्यांना आकर्षित करण्यासाठी ज्ञात ग्रेड. कोणत्याही परिस्थितीत, या प्रक्रियेला भारतात मजबूत पाय रोवले गेले. भारतात सध्या प्रचलित असलेल्या मूल्यांकन आणि मान्यता या प्रक्रियेचे आणि यांत्रिकतेचे सखोल विश्लेषण करण्याचे हे ठिकाण नसले तरी, भारतातील उच्च शिक्षण संस्थांच्या गुणवत्तेवर मान्यताप्राप्त होण्याच्या परिणामाचा थोडक्यात उल्लेख करणे उपयुक्त ठरेल. त्यांच्या सक्रिय कार्याच्या पहिल्या दहा वर्षांत, NAAC ने 81 विद्यापीठे आणि 2727 महाविद्यालयांचे मूल्यांकन आणि मान्यता दिली आहे.

जागतिकीकरणाची आव्हाने

20 व्या शतकाच्या शेवटी शिक्षणाचा मोठा विकास झालेला पहिला होता, अर्थातच, शैक्षणिक तरतुदीत राष्ट्रीय सीमा अस्पष्ट करणे. माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञान (ICT) मधील विकास आणि दूरस्थ शिक्षण पद्धती आणि पद्धतींच्या वाढत्या लोकप्रियतेमुळे, विकसित जगातील मोठ्या संख्येने प्रसिद्ध संस्थांनी विविध देश आणि खंडांमधील विद्यार्थ्यांची नोंदणी करण्यास सुरुवात केली. सुरुवातीला, शिक्षणाच्या वाढत्या खर्चाच्या संदर्भात कमी होत असलेल्या परदेशातील विद्यार्थ्यांची नोंदणी कायम ठेवण्याच्या आग्रहाने त्यांना मार्गदर्शन करण्यात आले; परंतु लवकरच अनेक संस्थांना सीमापार शिक्षण फायदेशीर वाटले. अनेक पुरवठादारांनी रिंगणात उडी घेतली, शिक्षण हा सेवा उद्योग म्हणून उदयास आला. जागतिक व्यापार परिषदेने शैक्षणिक सेवांच्या तरतुदीमध्ये देशांतर्गत भांडवल आणि कर्मचाऱ्यांच्या हालचाली आहेत या याचिकेवर शिक्षणाचे सेवा उद्योग म्हणून वर्गीकरण करण्यावर चर्चा सुरू केली. हा मुद्दा अजूनही WTO च्या टेबलवर असताना, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर शिक्षणाचे व्यापारीकरण करण्यात गुंतलेल्या काही नवीन पुरवठादारांच्या क्रेडेन्शियल्सबद्दल देशांमध्ये सतत चिंता आहे. ICT क्रांतीचा एक मोठा परिणाम म्हणजे ज्ञानाचे जागतिकीकरण आणि त्याची सुलभता. ते म्हणतात त्याप्रमाणे जग ग्लोबल व्हिलेज बनले आहे. कोणीही कोणाशीही कुठेही बोलू शकत होता. लोकांना जगभरातील विविध प्रकारच्या वस्तू, सेवा आणि उत्पादनांमध्ये सहज प्रवेश होता. ज्ञान मिळवणे, संग्रहित करणे, पुनर्प्राप्त करणे आणि प्रक्रिया करणे सोपे होते. या सर्वांचे परिणाम अर्थव्यवस्थेचे, संस्कृतीचे आणि लोकांच्या जगण्याचे आणि काम करण्याच्या पद्धतींचे जागतिकीकरण म्हणून ओळखले गेले. शिक्षणही त्याला अपवाद नव्हते. या विकासाचा परिणाम शिक्षणावर लगेचच दिसून आला. सकारात्मक बाजूने, शिक्षणाच्या गुणवत्तेला महत्त्व आहे. एखाद्या प्रणालीचे पदवीधर ज्या सहजतेने जागतिक अर्थव्यवस्थेने स्वीकारले त्यामुळे त्या प्रणालीची गुणवत्ता मोजली गेली. या बेंचमार्किंगमुळे अनेक शिक्षण प्रणालींना त्यांची जागतिक स्थिती पाहण्यास आणि जागतिक मानकांनुसार मोजमाप करण्यासाठी पावले उचलण्यास मदत झाली. दुसऱ्या शब्दांत, जगभरातील शिक्षण पुरवठादारांमधील निरोगी स्पर्धेने गुणवत्ता सुधारण्यासाठी सकारात्मक प्रेरणा दिली. इतर फायदेशीर परिणाम देखील आहेत, संस्थांमधील सहकार्य आणि सहकार्य सामान्य झाले आहे आणि बौद्धिक संपत्तीचे अभ्यासक्रम सामग्रीच्या रूपात वाटणी आता एक वास्तविकता आहे. MIT, USA ने त्यांच्या सर्व अभ्यासक्रम सामग्री त्यांच्या वेबसाइटवर ठेवल्या आहेत ज्यांना त्यांचा वापर करायचा आहे. किंबहुना, या उपक्रमामुळे मुक्त शिक्षण संसाधन चळवळ म्हणून ओळखले गेले ज्यामध्ये अनेक संस्था सामील झाल्या, त्यापैकी उल्लेखनीय म्हणजे UKOU आणि IGNOU. यांना नकारात्मक प्रभाव कमी महत्त्वाचा नव्हता. केवळ नफ्याच्या हेतूने चालवलेल्या सर्व प्रकारच्या ऑपरेटरच्या प्रवेशामुळे अनेक देशांतील असुरक्षित लोकांचा नाश झाला. परदेशी पदव्या आणि उच्च पात्रतेच्या आश्वासनामुळे लोकांना मोठ्या रकमेचे पैसे देण्याचे आमिष दिले गेले आणि नंतर लक्षात आले की त्यांची एकतर त्यांच्या पैशाची फसवणूक झाली आहे किंवा वचन दिलेली पदवी संशयास्पद ठरली आहे. यामुळे अशी परिस्थिती निर्माण झाली ज्यामध्ये अनेक देशांच्या सरकारांना त्यांच्या विद्यार्थ्यांच्या हिताचे संरक्षण करण्यासाठी कठोर नियामक नियमांद्वारे उपायांचा विचार करावा लागला. जे परदेशी खेळाडू त्यांच्या देशात शिक्षण क्षेत्रात काम करतात. भारत एका कायद्याचा विचार करत आहे जो प्रवेश आणि ऑपरेशन्सचे नियमन करेल. देशातील परदेशी शैक्षणिक प्रदात्यांचे. विधान प्रस्ताव सर्व परदेशी पुरवठादारांनी नोंदणी करावी अशी कल्पना आहे.

नियुक्त केलेले भारतीय प्राधिकरण, ज्याचा किमान वीस वर्षांचा ट्रॅक रेकॉर्ड असावा, ज्या देशाची स्थापना केली गेली आहे त्या देशाच्या कायदानुसार त्याची स्थापना केली गेली असावी, संबंधित देशाच्या संबंधित प्राधिकरणांकडून मान्यताप्राप्त असावी, नोंदणीसाठी अर्ज केला पाहिजे. भारतातील देशाच्या अधिकृत प्रतिनिधित्वाद्वारे, आणि एक कॉर्पस फंड

प्रदान करणे ज्याचा उपयोग विद्यार्थ्यांच्या हिताचे संरक्षण करण्यासाठी भारतातील कामकाज अकाली संपुष्टात आल्यास, इत्यादी. तथापि, ऑक्सफर्ड, केंब्रिज, हार्वर्ड, एमआयटी इत्यादी नामांकित संस्थांना या आवश्यकतांमधून सूट दिली जाईल.

तंत्रज्ञान आणि त्यांचा शिक्षणावरील प्रभाव

भारत हा प्रकाश आणि सावलीचे जटिल मिश्रण आहे. ही जगातील सर्वात वेगाने वाढणारी अर्थव्यवस्था आहे, ती जगातील सर्वात जास्त गरीब लोकांचे घर आहे. दारिद्र्यरेषेखालील लोकसंख्येच्या अंदाजे 38% लोकसंख्येचा अंदाज आहे, परिपूर्ण शब्दात, सुमारे 380 दशलक्ष. भारतातील सुमारे एक तृतीयांश लोकसंख्या (300 दशलक्ष) निरक्षर आहे आणि तरीही, आधुनिक तंत्रज्ञान भारतात खोलवर शिरले आहे. माहिती तंत्रज्ञान महासत्ता (दरवर्षी अब्जावधी डॉलर्सची भारतीय IT उत्पादने विकसित जगात निर्यात केली जातात) म्हणून त्याच्या भूमिकेव्यतिरिक्त, त्याच्याकडे सर्वात वेगाने वाढणारे देशांतर्गत माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञान नेटवर्क देखील आहे. सेल्युलर फोन कनेक्शन 600 दशलक्ष ओलांडले आहेत असे म्हटले जाते; 80% पेक्षा जास्त लोकसंख्येला उपग्रह/केबल टीव्हीवर प्रवेश आहे; भारताचे स्वतःचे संप्रेषण उपग्रह आहेत ज्यात एक समर्पित शैक्षणिक उपग्रह आहे जो विविध चॅनेलवर शैक्षणिक प्रक्षेपण करतो; आणि किमान नाही, वाढती इंटरनेट-आधारित शिक्षण वितरण प्रणाली. इंटरनेट ऍक्सेस आणि ब्रॉडबँड कनेक्टिव्हिटी अजूनही त्यांच्या सुरुवातीच्या काळात आहेत, परंतु बहुतेक उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये वायर्ड कॅम्पस आहेत जे कनेक्टिव्हिटी आणि इंटरनेट आणि लायब्ररी नेटवर्कमध्ये सुलभ प्रवेशाचे आश्वासन देतात. भारतातील झपाट्याने वाढणारी मुक्त विद्यापीठे आणि दूरस्थ शिक्षण प्रणालीबद्दल तुम्ही अधिक जाणून घेतल्यावर, ICT ने भारतातील शिक्षणावर कोणत्या मार्गांनी प्रभाव टाकला आहे याबद्दल अधिक संपूर्ण चित्र तुम्हाला मिळेल. पारंपारिक विद्यापीठे या तंत्रज्ञानाचा वापर केवळ प्रशासनातील कार्यक्षमतेसाठी (प्रवेश, विद्यार्थ्यांच्या नोंदींची देखभाल, परीक्षा, प्रशासन आणि खाती यांच्याशी संबंधित प्रक्रिया) सुधारण्यासाठी करत नाहीत तर शैक्षणिक व्यवहार शिकवण्यासाठी देखील करतात. ई-लर्निंग हे शिक्षण साधन म्हणून झपाट्याने उदयास येत आहे आणि अनेक संस्था त्यांच्या अध्यापन सेवांच्या वितरणासाठी इंटरनेट-आधारित परस्पर सत्रांचा वापर करतात.

संशोधनाची भूमिका

उच्च दर्जाच्या संशोधनाला चालना देण्यासाठी विद्यापीठांच्या भूमिकेचा संदर्भ घेतल्याशिवाय भारतातील उच्च शिक्षणावरील कोणतीही चर्चा पूर्ण होणार नाही. सुरुवातीच्या काळात, भारतीय विद्यापीठांनी उत्कृष्ट संशोधकांची निर्मिती केली, परंतु कुठे तरी, अनेक विद्यापीठांनी उच्च दर्जाचे संशोधन उत्पादक म्हणून त्यांचे प्रमुख स्थान गमावले. या विकासाला दोन कारणे दिली जातात: एक, विज्ञान आणि सामाजिक विज्ञान या दोन्ही क्षेत्रांत विद्यापीठ प्रणालीच्या बाहेर समर्पित संशोधन संस्थांची साखळी स्थापन करणे. 1950 आणि 1960 च्या दशकात 40 हून अधिक विज्ञान संशोधन प्रयोगशाळांच्या विकासांमुळे विद्यापीठांतील अनेक संशोधकांना आकर्षित केले; 1970 च्या दशकात सामाजिक विज्ञान संशोधन परिषदेची स्थापना झाली. दुसरे म्हणजे, विद्यापीठांच्या चमकदार उत्पादनांनी शिक्षण आणि संशोधनापेक्षा अधिक आकर्षक औद्योगिक नोकऱ्यांना प्राधान्य दिले. विद्यापीठांसाठी परिणाम खूपच गंभीर होता; उच्च दर्जाच्या संशोधनासाठी सर्वोत्कृष्ट टॅलेंट पूलच्या शर्यतीत ते हरले.

अभ्यासातून असे दिसून आले आहे की उच्च दर्जाच्या संशोधनाचे प्रवर्तक म्हणून विद्यापीठांची घसरण हा उच्च शिक्षणाच्या सामूहिक शिक्षण पद्धतीच्या रूपांतराशी संबंधित आहे. प्रणालीचा आकार वाढल्याने, महाविद्यालये आणि विद्यापीठांमध्ये नियुक्तीसाठी मूलभूत भौतिक विज्ञान, सामाजिक विज्ञान आणि मानविकी या विषयांमध्ये अधिक प्रशिक्षित संशोधक आणि शिक्षकांची आवश्यकता होती. परंतु टॅलेंट पूलमध्ये घट झाल्यामुळे सिस्टीमला उपलब्ध असलेल्या गोष्टींसह करणे भाग पडले ज्यामुळे अध्यापनाचे दर्जे आणखी घसरले. देशभरातील संख्यात्मकदृष्ट्या मजबूत आणि अत्यंत संघटित शिक्षक संघटनांच्या वाढत्या मागण्यांना प्रतिसाद देण्याच्या प्रयत्नांमुळे समस्यांचे निराकरण करण्यात मदत झाली नाही. वैयक्तिक पदोन्नतीसारख्या उपाययोजनांची अंमलबजावणी शैक्षणिक गुणवत्तेपासून दूर असलेल्या उच्च पदांवर मोठ्या प्रमाणावर पदोन्नतीसाठी हालचाली बनल्या; संशोधकांना अध्यापन आणि संशोधन करिअरसाठी दीर्घकालीन वचनबद्धतेमध्ये समाविष्ट करण्यासाठी योग्यरित्या डिझाइन केलेल्या धोरणाच्या अभावामुळे चांगल्या दर्जाच्या शिक्षकांच्या स्थिर पुरवठ्यापासून प्रणाली वंचित राहिली; आणि विद्यापीठांमध्ये संशोधनापेक्षा अध्यापनावर भर दिल्याने संशोधनाच्या गुणवत्तेवर त्याचा स्वतःचा परिणाम झाला. तथापि, हे नमूद करणे आवश्यक आहे की यूजीसी सारख्या एजन्सींनी विद्यापीठांमध्ये संशोधन मजबूत करण्यासाठी काही केले. याने विद्यापीठांना प्रगत अभ्यास केंद्रे स्थापन करण्यास प्रोत्साहित केले आणि अनेक विभागांना त्यांच्या संशोधनाच्या पायाभूत सुविधा मजबूत करण्यासाठी विशेष सहाय्य प्रदान केले आणि प्रतिभावान विद्यार्थ्यांना संशोधन कार्यक्रमांकडे आकर्षित करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात फेलोशिपची स्थापना केली. तथापि,

अंडरग्रेजुएट अध्यापनाचा दबाव आणि सामान्यतः, महाविद्यालयीन व्यवस्थेच्या व्यवस्थापनामध्ये विद्यापीठांचा व्यस्तता यामुळे चांगल्या पदव्युत्तर शिक्षणावर आणि संशोधनावर लक्ष केंद्रित करण्याकडे खूप मोठे ओझे दिसून आले. विस्ताराच्या टप्प्यात निर्माण झालेली संस्थात्मक रचना एक सामान्य घटना म्हणून गुणवत्तेचा विकास करण्यात अयशस्वी ठरली. परिणामी, वारसा आपल्याला सामान्यतेसह सादर करतो. भविष्यातील दृष्टी संशोधनात उत्कृष्टतेची गरज आहे. विद्यापीठांची पुनर्रचना, शैक्षणिक कामगिरीसाठी अंगभूत यंत्रणा विकसित होईल अशा पद्धतीने संशोधन व्यवस्थापित करण्यावर लक्ष केंद्रित करणे हा धोरणाचा आधारस्तंभ असावा. अशा प्रकारच्या पुनर्रचनेचे स्वरूप आपल्याला येथे रोखून धरू नये, परंतु तत्त्वे स्पष्टपणे शिक्षकांच्या भरतीचे धोरण, अध्यापन आणि संशोधनातील उत्कृष्टतेसाठी शिक्षकांना पुरस्कार आणि प्रोत्साहन, शिक्षकांना प्रशिक्षण, सहभागी होण्याचे स्वातंत्र्य आणि संसाधने या संदर्भात स्पष्टपणे मांडले जाऊ शकतात. शैक्षणिक कार्यक्रम आणि शिक्षकांना पायाभूत आणि शैक्षणिक समर्थन.इ.

सुधारणा अजेंडा

देशातील उच्च शिक्षण व्यवस्थेची पुनर्रचना आणि बळकटीकरणसाठी केंद्र आणि राज्यांमधील सरकारांनी घेतलेल्या पुढाकारांचा उल्लेख करता येतो. ज्यामध्ये बदल आणि विकासासाठी शिक्षण हे एक शक्तिशाली साधन म्हणून बदलण्याचा संकल्प करण्यात आला आहे. या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेच्या दिशेने अनेक पावले आधीच उचलली गेली आहेत आणि आणखी काही मार्गावर आहेत. महत्त्वपूर्ण संस्थात्मक सुधारणांचा समावेश असलेले काही प्रमुख कायदेविषयक प्रस्ताव सध्या संसदेसमोर आहेत. यात समाविष्ट: उच्च शिक्षण आणि संशोधनासाठी राष्ट्रीय परिषदेची स्थापना जी सध्याच्या UGC, AICTE आणि विविध क्षेत्रे आणि क्षेत्रांशी संबंधित इतर वैधानिक संस्थांची जागा घेईल. हा प्रस्ताव एकात्मिक व्यासपीठ तयार करण्याचा आहे जो उच्च शिक्षणातील सर्व निकष आणि मानकांच्या सर्व समस्यांना सर्वसमावेशक पद्धतीने संबोधित करू शकेल (सध्या, एकच विद्यापीठ जे सामान्य शिक्षण, तांत्रिक शिक्षण, वैद्यक, नर्सिंग, कायदा, शिक्षक या विषयांचे कार्यक्रम देते. शिक्षण आणि आर्किटेक्चरला या प्रत्येक क्षेत्रातील सर्व वैधानिक संस्थांच्या नियामक नियमांचे पालन करावे लागेल). कौन्सिलने कोणतेही नियामक कार्य करणे अपेक्षित नाही, परंतु सर्व विद्यापीठे आणि उच्च शिक्षण संस्थांनी अंमलबजावणी करणे अपेक्षित आहे असे निकष आणि मानके मांडतील. हे निकष उच्च शिक्षणाच्या सर्व संस्थांचे मूल्यांकन आणि मान्यता यासाठी आधार असतील. हा दृष्टीकोन विद्यापीठांची स्वायत्तता पुनर्संचयित करेल आणि मजबूत करेल, प्रशासन सुधारेल आणि गुणवत्ता आणि मानकांच्या समस्यांचे पुरेसे निराकरण होईल याची खात्री करेल.

दुसरा प्रस्ताव भारतीय विद्यार्थ्यांना उच्च श्रेणीच्या संस्थांमध्ये सुलभ प्रवेश सुनिश्चित करण्यासाठी परदेशी विद्यापीठांना भारतात त्यांचे कॅम्पस स्थापन करण्यास प्रोत्साहित करण्याचा प्रयत्न करतो (आम्ही जागतिकीकरणावरील मागील विभागात या प्रस्तावाचा उल्लेख केला आहे).

तिसरा प्रस्ताव म्हणजे शिक्षण व्यवस्थेतील वाद आणि खटले हाताळण्यासाठी केंद्रात आणि राज्यांमध्ये शिक्षण न्यायाधिकरणांची स्थापना. सध्या, न्यायव्यवस्थेवर विद्यापीठ-महाविद्यालयीन संबंध, प्रवेश धोरणे आणि पद्धती, आरक्षण, संस्था-कर्मचारी संबंध इत्यादींशी संबंधित शिक्षण व्यवस्थेतील विवादांमुळे उद्भवलेल्या खटल्यांचा बोजा आहे. या प्रकरणांचा न्यायनिवाडा करण्याच्या जबाबदारीतून न्यायपालिकेची सुटका करण्याचा आणि राज्य न्यायाधिकरणांवर अपीलीय अधिकार असलेल्या केंद्रीय न्यायाधिकरणाची तरतूद असलेल्या प्रत्येक राज्यातील समर्पित शैक्षणिक न्यायाधिकरणांना सोपवण्याचा प्रस्ताव आहे.

चौथा संस्थात्मक सुधारणा अजेंडा शिक्षणाचे व्यापारीकरण आणि या विकासातून होणाऱ्या व्यापक गैरप्रकारांना प्रतिबंध करण्याच्या मुद्द्याला संबोधित करतो. प्रस्तावित कायद्यामध्ये कॅपिटेशन फी आकारणे, देणग्यांविरुद्ध प्रवेश देणे किंवा पूर्वी अधिसूचित केलेल्या शिकवणी आणि इतर कायदेशीर शुल्काव्यतिरिक्त इतर कोणत्याही मोबदल्यासाठी, दिशाभूल करणाऱ्या आणि खोट्या जाहिराती देणे इत्यादी अन्यायकारक प्रथांना आळा घालण्याचा प्रयत्न केला आहे. हे विधेयक शिक्षण प्रदात्यांना सर्व गोष्टी उघड करणे बंधनकारक करते. संस्थात्मक सुविधा, विद्याशाखा, प्रवेश आणि परीक्षा प्रक्रिया, फी संरचना इत्यादींबद्दल संबंधित माहिती. या आवश्यकतेपासून कोणतेही जाणूनबुजून विचलन कठोर दंड आकर्षित करेल. या सुधारणा जरी थेट शिक्षणाच्या सामग्रीशी किंवा प्रक्रियेशी संबंधित नसल्या तरी, एक वातावरण तयार करण्याचा प्रयत्न करतात ज्यामध्ये चांगले प्रशासन, उच्च दर्जा, तक्रारींचा जलद निवाडा आणि विद्यार्थी आणि पालकांचे शोषण या समस्यांचे प्रभावीपणे निराकरण केले जाते.

समारोप :-

भारतीय उच्च शिक्षण व्यवस्थेच्या वाढीचा आणि विकासाचा सारांश आम्ही मागील भागांमध्ये मांडला आहे. विचार, कल्पना, ज्ञान आणि विद्वत्ता यांच्या समृद्धतेसाठी ओळखली जाणारी एक प्राचीन शिक्षण व्यवस्था जी मध्ययुगीन काळात उध्वस्त झाली आणि नंतर प्रथम मुस्लिम शासकांनी आणि नंतर एकोणिसाव्या शतकाच्या मध्यापासून ब्रिटिशांनी पुनर्बांधणी केली. 1857 मध्ये आधुनिक विद्यापीठाचा शुभारंभ हा देशातील आधुनिक उच्च शिक्षण व्यवस्थेचा पाया घालण्याचे पहिले मोठे पाऊल होते. स्वातंत्र्यानंतरच्या गेल्या 60 वर्षांमध्ये या प्रणालीचा आकार वाढत गेला आणि त्यासोबत विसाव्या शतकाच्या शेवटी झालेल्या सामाजिक, आर्थिक, वैज्ञानिक आणि तांत्रिक विकासामुळे निर्माण झालेल्या गंभीर आव्हानांना सामोरे जावे लागले. भारत अजूनही सर्वसमावेशक शिक्षणासाठी धडपडत आहे जे समानता, न्याय आणि जनतेचे सक्षमीकरण सुनिश्चित करते, गुणवत्ता आणि खर्चाची चिंता देखील पूर्ण प्रमाणात संबोधित करणे आवश्यक आहे. या संशोधन पेपर मध्ये जे सादर केले आहे ते या वास्तविक उच्च शिक्षण क्षेत्रातील समस्या श्रेणी आणि खोली आणि विकसनशील देश ज्या पद्धतीने त्यांचे निराकरण करत आहे याची कल्पना देईल.

REFERENCES :-

1. Ambani M and Birla K (2000) Report on 'A Policy Framework for Reforms in Education Submitted to the Prime Minister's Council on Trade and Industry (PMCTI) on April 24, 2000.
2. D. Swaminathan (1994) Report of the high power committee for mobilisation of additional resources for technical education (D. Swaminathan Committee Report). All India Council for Technical Education, New Delhi.
3. Deshpande Satish and Yadav Yogendra (2006), 'Redesigning Affirmative Action- Castes and Benefits in Higher Education', Economic and Political Weekly, June 17, 2006, pp. 2419-2424.
4. Gnanam, A Committee (1990) Towards New Educational Management Hasan Rana and Mehta Aashish (2006), "Under-representation of Disadvantaged Classes in Colleges What Do the Data Tell Us?", Economic and Political Weekly, September 2, 2006, pp. 3791-3796.
5. Jayaram N (2004) Higher Education in India Massification and Change in Altbach Philip G & Umakoshi Toru, eds. (2004) Asian Universities Historical Perspectives and Contemporary Challenges The John Hopkins University Press, Baltimore 2004
6. Justice K. Punnaiya Committee (1993). Report on UGC Funding of Institutions of Higher Education. University Grants Commission, New Delhi, November.
7. Kothari D. S., Commission (1964) Report of the Education Commission (1964-66) Education and National Development. Ministry of Education, Government of India. June 1966,
8. MHRD (1986) National Policy on Education (NPE), 1986, Government of India, New Delhi
9. MHRD (various years) Selected Educational Statistics, Ministry of Human Resource Development, Government of India, New Delhi.
10. NSSO (1999-2000). NSS 55th Round: July 1999-June 2000, National Sample Survey Organisation, Ministry of Statistics and Programme Implementation, Government of India.
11. P. B. Gajendragadkar Committee (1971) Governance of Universities and Colleges.
12. P.C. Alexander Committee (1997) The Role of the Governor as Chancellor of the Universities (Approved 2003)
13. Radford J. Kjell Raaheim, Peter de Vries, Ruth Williams (1997), Quantity and Quality in Higher Education, Higher Education Policy Series 40, Jessica Kingsley Publishers, London
14. Radhakrishnan S Commission (1950), "The Report of the University Education Commission: Vol. I", Ministry of Education and Culture, Government of India.
15. Shah A M (2005) Higher Education and Research Roots Of Mediocrity EPW

16. Shrivastava Ravi (2007) Access and Equity in Higher Education, Result of UGC sponsored study, (unpublished)
17. Soneri Committee (1995) Review of Gnanam Committee Recommendations.
18. Sundaram (2006) On Backwardness and Fair Access to Higher Education in India:
19. Some Results from NSS 55th Round Surveys 1999-2000, Working Paper No. 151 Center for Development Economics, Department of Economics, Delhi School of Economics, New Delhi.
20. Thorat S (2006) Higher Education in India - Issues Concerning Access, Quality and Inclusiveness. A Convocation Address at Shri Venkateshwara University, Tirupati on August 19 2006
21. UGC (2007) Results of sponsored study, unpublished, UGC, New Delhi.
22. VS Jha Committee (1974-77) Report of the Review Committee on the University
23. University Grants Commission Report, 1974-77.